

- Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть. Соціально-політичний портрет [Текст] / Касьянов Г.В. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.
- Корелин А.П. Дворянство в пореформенной России (1861 – 1904 гг.) [Текст] / А.П. Корелин // Исторические записки [Главн. ред. А.М. Самсонов]. – М.: Наука, 1971. – Т. 87. – С. 91 – 172.
- Турченко Ф.Г. Південь України напередодні першої світової війни [Текст] / Ф.Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта. – Випуск ХУІІ. – 2004. – С.127 – 162.
- ДАДО. – Ф.11. – Оп.1. – Спр. 988 II т. – «О тайном «главном трибунале лиги борьбы с тайными врагами церкви православной и родины» (1909)». – Арк. 259.
- ДАОО (Державний архів Одеської області). – Ф.153. Личный фонд. Линниченко Иван Андреевич профессор Новороссийского университета, доктор русской истории, член-корреспондент С.-Петербургской Академии Наук. – Оп. 1. - Спр. 14. – «Малорусский вопрос и автономия Украины (Открытое письмо М.С.Грушевскому (1911 г.))». – Арк 19-45.
- Національні процеси в Україні: історія та сучасність. Документи і матеріали. Довідник. – У 2 ч. [Текст] / За ред. В.Ф.Панібудьласки. – К.: Вища школа., 1997. – Ч. 1. – 583 с.
- Водотика С.Г. Історія Херсонщини [Текст] / С.Г. Водотика, Є.Г. Сінкевич. – Херсон: Айлант, 2003. – 202 с.
- Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) [Текст] / Ігнатуша О.М. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 440 с.
- Калініченко В.В. Витоки світогляду та політичної свідомості революційних народників в Україні 70-х рр. XIX ст. [Текст] / В.В. Калініченко, Г.П. Шабельник // Український історичний журнал. – 2006. – № 2. – С.38 – 48.
- Кизченко В.И. Культурный облик пролетариата Украины в период империализма / АН УССР. Ин-т истории [Текст] / Кизченко В.И. – К.: Наукова думка, 1990. – 228 с.
- Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. [Текст] / Ю. Присяжнюк – Черкаси: «Вертикаль», ПП Кандич С.Г., 2007. – 640 с.
- Присяжнюк Ю.П. Віра українських селян в «добрих царів» після скасування кріпацтва [Текст] / Ю.П. Присяжнюк // Культура народів Причорномор'я. – 2001. - № 24. – С.123 – 126.
- Робітничий рух на Україні (1885 – 1894 рр.): Зб. документів і матеріалів / Гол. арх. упр. при Раді Міністрів УРСР; [Текст] [Упоряд. В.С. Шандра та ін.] – К.: Наук. Думка, 1990. – 436 [2] с.
- Рождественский А. Южнорусский штундизм / Рождественский А. – СПб. – Б.и. – 1889. – 332 с.
- Сорчик В.А. Дороги і бездоріжжя української політичної і громадської думки в XX столітті / Пер. з пол. А. Могильного і Г. Гамалія [Текст] / В.А. Сорчик // Сучасність. – 1993. - № 4. – С. 53 – 61.
- Чикаленко Є. Х. Щоденник (1907 – 1917) – У 2 т. [Текст] / Є. Х. Чикаленко. – К.: Темпора, 2004 – Т.1. – 428 с.

SUMMARY

The article deals is an attempt to delineate the role of the church and religious institutions, including the official Orthodox Church in the lives of a diverse population of Southern Ukraine in the late XIX - early XX century. In this context of the author considered nobility, intellectuals, peasants, the bourgeoisie, the proletariat.

І. Ю. САМОЙЛЕНКО

УНІВЕРСИТЕТСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ ЗІБРАННЯ

Останнім часом підвищується інтерес до музейних зібрань університетів як у світі, так і на Україні. Проведення великої міжнародної конференції у 2011 р. «Університетські музеї: європейський досвід та українська практика», у якій брали участь музеї Вірменії, Росії, Німеччини, Франції тощо та близько 30 музеїв України, актуалізувало питання значимості діяльності цих музеїв у загальному культурному процесі. Було поставлено питання про необхідність визначення нормативно-правової бази цих музеїв, укладення довідника про університетські музеї та ін. [1]. У 2013 р. на «Луньовських читаннях» у Музеї історії Харківського національного університету ім. Каразіна працювала окрема секція, присвячена проблемам університетських музеїв.

Перелік університетських музеїв та коротку інформацію про них можна знайти в інтернет-сайті Спілки ректорів вищих навчальних закладів України [2], але, на жаль, туди потрапили не всі університетські музеї. Крім того, невизначеною залишається проблема окремих археологічних зібрань при кафедрах, науково-дослідних лабораторіях тощо. У нормативно-правових документах, до того ж, немає чіткого визначення місця музею в структурі вищого навчального закладу, як важливого і необхідного підрозділу, що має безпосереднє відношення до фахової підготовки студентів та профільних наукових досліджень, який, разом з архівом та бібліотекою, складає єдиний освітній, науково-інформаційний і комунікаційний блок у ВНЗ.

Серед університетських музейних надбань значну роль відіграють археологічні колекції, які накопичуються, переважно завдяки діяльності археологічних експедицій. На сьогодні в Україні близько 10% археологічних пам'яток досліджують експедиції при ВНЗ [3, с.14]. Більшість знахідок передаються до регіональних або місцевих музейних установ. Перевагу мають краєзнавчі або історичні музеї області, району, міста та все більше набувають значення у справі збереження і популяризації археологічної спадщини університетські археологічні музеї, зібрання кафедр та науково-дослідних археологічних лабораторій (якщо вони мають право на зберігання цих надбань). Актуальність дослідження обумовлюється також поступовим включенням університетських археологічних музеїв до списку таких, що мають право зберігати державну частину Музейного фонду України (наприклад, Музей археології та етнографії Слобідської України при Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна, Археологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка, музей археології Львівського національного університету ім. І. Франка, Археологічний музей факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Археологічно-краєзнавчий музей «Джерела» Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка та нещодавно заснований Археологічний музей імені Нінель Бокій Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка тощо).

Від початку 2000-х рр. на території України майже вдвічі збільшилась кількість досліджуваних археологічних пам'яток, що призводить до накопичення археологічного фонду музеїв України [4, с. 112]. З однієї сторони, цю тенденцію можна назвати позитивною, але, з іншої, така ситуація викликає ряд проблем. Найсуттєвішими з них є питання стану музейних фондів та їх можливостей для зберігання повних польових археологічних колекцій, як того вимагають потреби дослідників. Загальною тенденцією державних музеїв України є відбір до своїх фондів лише тих археологічних знахідок, які придатні до експонування. При такому підході до формування колекцій втрачається дуже цінний для дослідника масовий археологічний матеріал. Законом України «Про охорону археологічної спадщини» (ст.18) визначено пріоритетність утворення цілісних археологічних колекцій [5, с.17]. Саме передача колекцій з однієї пам'ятки до однієї музейної установи має забезпечувати цей принцип. Практично такий підхід здійснюється не завжди, що утруднює роботу дослідників з археологічними матеріалами.

Саме музеї та лабораторії при вишах є більш привабливими для дослідників, оскільки зберігають, як правило, цілісні колекції разом з усією польовою та науковою документацією. Ще однією позитивною стороною університетських археологічних зібрань є принципово інший рівень доступу до колекцій артефактів. Крім того, вони виступають надійним джерелом для наукової роботи та базою для навчальної роботи. Однак, при цьому, постає необхідність у систематизації матеріалів, накопичених при наукових установах та підрозділах вишів, створені каталогів, баз даних та ін.

У даній статті зупинимося на загальному огляді археологічного зібрання та його місця в навчальній та науковій діяльності Херсонського державного університету (далі – ХДУ).

Музей Херсонського державного університету заснований у 1998 р. Після реекспозиції у 2002 р. музей був відкритий у новому приміщенні. Уніфікований паспорт музею ХДУ виданий Херсонським краєзнавчим музеєм 6 вересня 2002 року. Від 14 листопада 2004 року музей отримав відомчу реєстрацію при закладі освіти системи Міністерства освіти і науки України (свідоцтво № 21-94).

Археологічне зібрання є більшою частиною загального музейного фонду ХДУ. Формування колекцій, їх обробка та подальше зберігання здійснюються на базі науково-дослідної археологічної лабораторії ХДУ, що тісно співпрацює з музеєм. На базі археологічної лабораторії (створена

рішенням Вченої Ради ХДПУ, протокол №3 від 8 січня 2001 р.) діє археологічна експедиція під керівництвом к.і.н., доцента кафедри всесвітньої історії та історіографії Білкової В.П.

Фонд археологічного зібрання ХДУ на сьогоднішній день нараховує 4200 одиниць зберігання (за інвентарними описами знахідок). Він поділяється, в свою чергу, на основний та допоміжний. До основного фонду належать стародавні артефакти. Допоміжний фонд складають археозоологічні, іхтіозоологічні та невелика частина антропологічних знахідок. Сюди ж можна віднести зразки сирцевих цеглин, фрагменти глиняної обмазки, проби ґрунтів, зразки обугленого дерева та мотузок, шлаки, зразки речовин, що містилися у керамічних посудинах тощо. Окремо слід виділити польову документацію розкопок – польові креслення, щоденники, польові та інвентарні описи, рисунки, фотоматеріали, що є невід’ємними від археологічних колекцій. Копії наукових звітів про розкопки, що передаються до Інституту археології НАН України, також зберігаються разом з археологічними колекціями.

Джерелом комплектування фондів археологічного зібрання ХДУ є археологічні експедиції ХДУ на Білозерському поселенні античного часу (IV - перша третина III ст. до н.е.). Знахідки систематично надходять від початку роботи експедиції у 1998 р. Основою фондів є матеріали 14 польових сезонів з 1998 по 2013 р. на Білозерському поселенні, окрім 2000 та 2008 р., коли не проводилася навчальна археологічна практика, базою якої виступає археологічна експедиція ХДУ. До складу фондів археологічного зібрання ХДУ також входять колекції з інших поселень Херсонської області: матеріали з розкопок археологічної експедиції ХДУ у 2007 р. на поселенні епохи бронзи біля с. Новозбур’ївка (202 одиниці зберігання) [6], підйомний матеріал, знайдений під час розвідок на поселеннях Глибока Пристань та Золотий Мис у 2004 р. та на Ягорлицькому поселенні у 2007 р. Також в археологічному зібранні при лабораторії наявні випадкові знахідки.

Більша частина артефактів походить з розкопу IV Білозерського поселення і належить до античного часу. Відбір матеріалів до колекції відбувається в польових умовах і вимагає кваліфікованого підходу. До загальних критеріїв відбору знахідок відносять їх репрезентативність та інформативність. Специфічні критерії визначаються пам’яткою, на якій проводиться дослідження (матеріал, техніка виготовлення, датування, форма, розмір та ін.). В цілому, комплектування археологічного фонду музею Херсонського державного університету має науковий характер.

На даний момент на Білозерському поселенні розкоп IV має площу більше 4 тис. м². У *Таблиці 1* ми бачимо об’єми робіт, що виконувалися протягом кожного польового сезону та співвідношення знайденого та взятого до колекції матеріалу.

Таблиця 1. Співвідношення знайденого та колекційного археологічного матеріалу з археологічного зібрання Херсонського державного університету*

Роки робіт АЕ ХДУ	Об’єм робіт (S, м ²)	Всього знайдено артефактів	Всього взято до колекції
1998	301	6142	290
1999	225	6185	194
2001	300	8223	226
2002	275	6834	337
2003	225	11882	465
2004	463	14214	534
2005	287	6766	285
2006	225	6880	252
2007	150	5207	208
2009	225	7351	428
2010	300	5644	266
2011	225	6000	343
2012	250	6193	337
2013	225	4857	96

*складено автором на основі звітів про розкопки археологічної експедиції ХДУ [6-11]

В середньому площа досліджень становила 250-300 м², з якої до колекції надходило 300-350 знахідок, що включають як індивідуальні предмети, так і масовий археологічний матеріал. Найбільші об'єми робіт було виконано у 2004 році, що пов'язано з проходженням навчальної практики на базі археологічної експедиції ХДУ одразу чотирма академічними групами першого та другого курсу спеціальності «Історія». При цьому, у 2003-2004 рр. до колекції надійшла і найбільша кількість артефактів, що можна пояснити насиченим культурним шаром та великою кількістю значних ґрунтових об'єктів. Весь знайдений матеріал фіксуються в польовому описі та щоденнику (якщо артефакт не береться до колекції, в примітках до опису зазначають всю необхідну інформацію, при необхідності робиться рисунок). Увесь матеріал, що потрапив до інвентарного опису, складає окрему польову колекцію. Нумерація польових списків та інвентарних номерів є окремою для кожного польового сезону.

Окрім матеріалів античного часу, у колекції Білозерського поселення наявні також знахідки епохи каменю (відщепи, різці, наконечники стріл, скребла, нуклеуси тощо), кераміка римського часу, середньовічні вироби (фрагменти амфор та посуду з поливою, прикраси, фрагмент енкалпіону тощо). Знахідки неолітичної кераміки та кам'яні знаряддя праці потрапили до колекції як дарування. Ці матеріали активно використовуються при проведенні лабораторних робіт у навчальному курсі «Археологія».

Наукова діяльність є невід'ємною складовою роботи науково-дослідної археологічної лабораторії. Археологічне зібрання ХДУ є надійною базою для наукових досліджень співробітників, аспірантів, магістрантів та студентів Херсонського державного університету. Велика робота по обробці археологічних колекцій та систематичне введення їх до наукового обігу робиться завідуючою лабораторією, начальником експедиції Херсонського державного університету Билковою Валерією Павлівною. Результатом її роботи стали численні статті у вітчизняних та зарубіжних виданнях (Великобританія, Німеччина, Польща тощо) та монографія «Нижнее Поднепровье в античную эпоху (по материалам раскопок поселений)» [11]. Колекція амфор з Білозерського поселення активно вводиться до наукового обігу випускником-магістром ХДУ, а нині – аспірантом Інституту археології НАН України Немцевим С.О.

З допоміжним фондом археологічної колекції університетського музею – археозоологічними матеріалами, кістками риб, антропологічними знахідками працюють дослідники київських наукових установ – Назарова Т.А., Журавльов О.П., Яніш Є.Ю. Палеоботанічний матеріал з заповнень ґрунтових об'єктів польових сезонів 2009-2012 рр. досліджено професором кафедри ботаніки ХДУ Мойсієнко І.І.

На базі лабораторії діє проблемна група студентів, яка працює над дослідженням загальної теми «Проблеми античної археології та історії». Студенти-історики постійно допомагають співробітникам лабораторії в оформленні документації, залучаються до різноманітних робіт у фондах. Студентами факультету психології, історії та соціології ХДУ при написанні курсових та випускних робіт, науково-дослідних робіт на Всеукраїнські конкурси, доповідей на конференціях систематично використовуються археологічні колекції.

Науково-дослідна археологічна лабораторія ХДУ постійно організовує тимчасові виставки до звітних наукових конференцій, конференцій молодих учених, Дня відкритих дверей тощо.

Таким чином, приналежність археологічного зібрання ХДУ на базі музею та науково-дослідної лабораторії до вищого навчального закладу визначає специфіку його функціонування і основних напрямків діяльності. Робота музею та лабораторії орієнтована, перш за все, на взаємодію з навчальним процесом. Це виявляється у формуванні фондів на базі проведення навчальних археологічних практик студентів, обробці колекцій та виставковій діяльності, використанні артефактів в лекційно-практичній роботі викладачів, науковій діяльності співробітників і викладачів та виконанні підсумкових навчальних робіт студентами Херсонського державного університету.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Університетські музеї: європейський досвід та українська практика, 16 Грудня 2011// [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=News&in=view&id=6348>

Музеї вищих навчальних закладів України [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://www.vnz.univ.kiev.ua/content/museums>

Козак Д.Н. Стан та перспективи охорони і дослідження археологічної спадщини в Україні / Матеріали спільного засідання Головної Ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури і вченої ради Інституту археології НАН України. / Д.Н. Козак – К.: 2009. – 40 с.

Гаврилюк Н.О. Польові археологічні дослідження в Україні у 2002-2007 рр. // Археологія. – №2. – 2009. – С. 112-118.

Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Археологія. Спеціальний випуск. – 2004. – 22 с.

Былькова В.П., Немцев С.О. Научный отчет о раскопках экспедиции Херсонського государственного университета (Белозерское и Новозбурьевское поселения) в 2007 г. // Науково-дослідна археологічна лабораторія ХДУ. – Херсон: 2008. – 70 с.

Былькова В.П., Немцев С.О., Самойленко И.Ю. Научный отчет о раскопках экспедиции Херсонського государственного университета на Белозерском поселении в 2009 г. // Науково-дослідна археологічна лабораторія ХДУ. – Херсон: 2010. – 46 с.

Былькова В.П., Немцев С.О., Самойленко И.Ю. Научный отчет о раскопках экспедиции Херсонського государственного университета на Белозерском поселении в 2010 г. // Науково-дослідна археологічна лабораторія ХДУ. – Херсон: 2011. – 50 с.

Былькова В.П., Немцев С.О., Самойленко И.Ю. Научный отчет о раскопках экспедиции Херсонського государственного университета на Белозерском поселении в 2011 г. // Науково-дослідна археологічна лабораторія ХДУ. – Херсон: 2012. – 51 с.

Былькова В.П., Немцев С.О., Самойленко И.Ю. Научный отчет о раскопках экспедиции Херсонського государственного университета на Белозерском поселении в 2012 г. // Науково-дослідна археологічна лабораторія ХДУ. – Херсон: 2013. – 48 с.

Былькова В.П. Нижнее Поднепровье в античную эпоху (по материалам раскопок поселений). – Херсон: Издательство ХГУ, 2007. – 244 с.

SUMMARY

This article focuses on the archaeological collections of the university and its role in the scientific and educational process in Kherson State University. Relevance of the study as is conditioned by gradual inclusion of archaeological museums of university to the list such entitled to store of the State Museum Fund of Ukraine.

О.А. БОРОДЕНКО

МАТЕРІАЛИ ФІСКАЛЬНОГО ТА ЦЕРКОВНОГО ОБЛІКУ НАСЕЛЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВИЩА САМОТНЬОЇ ЖІНКИ В ГЕТЬМАНЩИНІ XVIII СТОЛІТТЯ

Жіноча історія, як одне з предметних полів історичної антропології, виокремилася в окрему галузь досліджень ще у 1970-х роках [1, 211]. В Україні вона стала набувати популярності лише наприкінці 1980-х років [2]. Проте, жінки козацької доби все ще залишаються за межами історичних досліджень [3, 137]. Українська історіографія може похвалитися лише невеликою кількістю присвячених їм праць. У цьому контексті, доцільним видається як дослідження проблеми становища жінки в суспільстві Гетьманщини взагалі, так і самотньої жінки зокрема. Проблема існування самотньої жінки в традиційному українському суспільстві й її становище в соціальній і демографічній структурі соціуму видається нам вельми актуальною.

У своєму дослідженні спробуємо розглянути наскільки репрезентативними для вивчення цього питання є облікові джерела Гетьманщини XVIII ст. З цією метою проаналізуємо інформативність двох видів джерел: Генерального (Румянцевського) опису Малоросії 1765-1769 рр. та сповідних розписів 1775 р. [4], та з'ясуємо їхню значимість при вивченні жіноцтва Гетьманщини XVIII ст., проведемо верифікацію вікової акумуляції переписаних у них осіб.

Облікова документація: світська і духовна, виникла в Гетьманщині XVIII ст. в результаті намагань імперського центру інтегрувати її територію до загальної структури та заходів з дисциплінування Руської православної церкви. Зі світських облікових джерел найбільший інтерес для нас представляє Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр., відомий в історіографії як